

Fra Peder Syv 1685 til Jacob Baden 1792

Peder Syv 1685

Peder Syv har i *Den Danske Sprog-Kunst* (1685/1919, s. 167) en koncentreret oversigt over "Skille-Tegn", dvs. *punktum* ("Pricke"), *komma*, *semikolon*, *kolon*, *spørgsmålstegn* ("Spørge-Tegn"), *udråbstegn* ("Forundrings-Tegn"), *parentes* ("Mellemsæt"), *orddelingstegn* ("Endestreg"), *bindestreg* og "Forskels-Tødeler" (*accent*), dvs. *trema* ("Skille-prikker"), *cirkumfleks* og *apostrofor* ("Bagtødel"). Hertil knytter sig et kort tillæg (s. 233) om nødvendigheden af "Forskels-tødeler".

Peder Schulz 1724

Den første fyldigere behandling på dansk af dansk interpunktion er Peder Schulz' 12 sider store kapitel "Om *Distinctioner*" i hans retskrivningslære, *Danskens Skriverigtighed* fra 1724. Kapitlet er gengivet i sin helhed på hjemmesiden 47. Heri giver han anvisninger for brugen af "Stilemerker" og "*Distinctions Tegn*" som *punktum*, *spørgsmålstegn*, *udråbstegn*, *kolon*, *semikolon*, *komma*, *parentes* og *bindestreg*, som han dog gennemgående betegner med andre navne, fx "Forundrings- Yndske- og Klagemaals-Puncten" som benævnelse på *udråbstegnet*.

Punktum, kolon og semikolon

Afsnittet om *punktum* er ganske kort. "Sluttnings-Puncten", som Schulz også gerne vil kalde det, sættes "hvor Meningen og Indholdet af Talen er til Ende, og det efterfølgende er noget nyt" (1724/1920, s. 10). Tegnets placering som det øverste i hierarkiet af de primære sætningstegn er øjensynlig så velkendt og indiskutabel at der ikke er grund til at gøre specielt opmærksom på det. Se også nedenfor under *semikolon*.

Kolon vil Schulz gerne kalde "Eksempels-Puncter", og det er da også kolonets eksemplificerende og øvrige fremadvisende funktion der er hovedsagen i Schulz' afsnit om tegnet, fx "Jeg gav hannem dette Exempel : Der var, etc." (s. 104; her og i eksemplet nedenfor med mellemrum før kolonet, men ellers overvejende uden mellemrum). Også brugen af kolon foran direkte anført tale, der som nævnt i bd. 2, s. 115, også forekommer i Heldvad 1624 (og som ifølge E. Kroman 1943, s. 64, kommer i brug i tysk i løbet af 1700-tallet), bliver beskrevet og eksemplificeret, fx "Hand svarede og sagde : Jeg vil komme", og det understreges at der ikke bruges kolon men komma og *at* ved indirekte tale: "Han svarede og sagde, at hand vilde komme" (s. 105). Man kan i øvrigt bemærke at den direkte tale stadig kun markeres af det indledende kolon og altså endnu ikke omslutes af anførselstegn (se videre nedenfor i afsnittet "Ove Malling 1777"). Derudover oplyses det også at kolon kan anvendes i stedet for punktum foran (hel)sætninger indledt med ord som *Thi*, *Derimod*, *Tvertimod*, *Iligemaade*, *Dernæst*, der i så fald bør skrives som anført, altså med stort begyndelsesbogstav. Afsnittet slutter med det praktiske råd til "de Ustuderede" der er i tvivl om de skal bruge kolon eller semikolon, at de skal foretrække semikolon: "Thi det giøres ikke behov at giøre sig *Scrupler* over noget, som end ikke de Lærde selv kand forliges om" (s. 105).

Semikolon kalder Schulz også "Parti-Strægen", fordi det bruges til at adskille et parti (dvs. en portion) ord af ét indhold fra et parti af et andet indhold der begge hører til en foranstående eller efterstillet sætning. Det illustreres ved hjælp af et langt eksempel der er opbygget efter samme model som Erik Pontoppidans eksempel i 1, og som ligesom Pontoppidan-eksemplet viser et tegn hierarki med punktum placeret i toppen og komma i bunden og med kolon lige under punktummet (men samtidig med en klart fremadvisende

eller annoncerende funktion). Semikolon er placeret næstnederst (med en rent adskillende, sideordnet funktion), nemlig dér hvor “*Comma* var allfor lit (..), og *Colon* syntes at være allfor meget” (s. 103), og uden at der skal skrives med stort efter semikolonet. Se Schulz’ eksempel på hjemmesiden (s. 102-103). 📖 47

Komma

Det hovedprincip for brugen af *komma* som Schulz opstiller, er det lydligge: Der skal sættes komma (eller “Opholds-Stræg”, som han kalder det) dér hvor der kan holdes pause og man kan trække vejret: “hvor jeg kand lade være Romm i Talen, holde op og drage Aande” (s. 100). Schulz argumenterer derefter for at man kan gøre ophold i “Talen, eller Læsningen” hver gang der foreligger et finit verbal med sit eget subjekt og andet “Følgeskab”. På det grundlag når han så frem til en sætningskommatering der ikke afviger fra samtidens og de følgende århundreders grammatiske kryds og bolle-kommatering, fx “Nu veed jeg, hvor man bruger det Merke, som kaldes Opholds-Strægen, og hvilket man ellers pleyer at nævne *Comma*” (s. 100). Derudover giver Schulz regler om at der sættes komma hvor et *og* er udeladt (altså *opremsningskomma*), ligesom der sættes komma foran *men* og i det hele taget hvis man derved kan undgå en misforståelse, fx “Hand skriver vel, og bogstaverer ilde”. Og så slutter han i øvrigt sin gennemgang af kommareglerne med denne parentetiske bemærkning (omsluttet af en rund begyndelsesparentes og en kantet slutparentes):

(Dette maa da, hvad Opholds-Strægen angaaer, være nok for de Ustuderede, eftersom det ikke egentlig tilfalder dem at plage sig med Spedsfindigheder i denne Sag.)

(P. Schulz 1724/1920, s. 102)

Parentes og bindestreg

Parentesen beskrives først og fremmest som et indskudstegn der inden for et komma bruges omkring ord som ville kunne undværes: “Han er (sandt at sige) en ærlig og oprigtig Mand” (s. 107). Derudover bruger Schulz selv – uden i øvrigt at nævne denne mulighed – parenteser som en art anførselstegn omkring citerede ord, fx “Men settes (at) derimellem, da bruges *Comma* isteden for *Colon*” (s. 105, flere eksempler på fx s. 103).

Schulz anerkender *bindestreger* i sammensætninger som fx *høy-baarne* og *vel-agtbare*, men bryder sig ikke om dem i afledninger som fx *u-mistelig* og *mes-handle* ‘mishandle’, medmindre bindestregerne kan bruges som “Skillsmisse-Stræger” til at adskille sammenstødende vokaler og konsonanter der hører til hver sin stavelse, fx *u-endelig* og *mes-undelig*.

Niels von Hauen 1741

Tegnsætningen behandles i Niels von Hauens *Et lidet Orthographisk Lexicon*, 1741, s. 6-8, under overskriften “Om Den *orthographiske* af-deeling med streger, puncter eller prikker”. Von Hauen adskiller sig fra sine forgængere ved at gøre en del ud af de enkelte tegns udseende og beskriver fx *spørgsmålstegnet* som “en prik der har en tøddel over sig, der seer ud som en kedel-krog eller et bag-vedt Latinsk S”, og *udråbstegnet* som “en prik, hvorover staaer en streg, der er gjort spids ned-ad”.

Og selve *kommategnet* i frakturskriften, der hos Schulz 1724 og de tidligere grammatikere var en skrånstreg i fuld bogstavhøjde, er nu halveret og sænket og ligner nutidens kommaer (men holdes stadig adskilt fra antikvaens runde komma). Hvornår denne formindskelse af *kommategnet* mere præcist finder sted, har jeg ikke undersøgt, men det kan dog nævnes at samme brug af kort komma i gotiske skriftomgivelser allerede foreligger hos Ludvig Holberg i hans “Ortho-

graphiske Anmerkninger” fra 1726 (se evt. faksimile på *holbergsskrifter.dk*).

Om brugen af de enkelte tegn er der især grund til at hæfte sig ved at *kolons* hovedfunktion er opdeling af perioden (punktummet) i dens hovedbestanddele, og at den fremadvisende funktion ikke omtales. Om *semikolon* nævnes det bl.a. at det almindeligvis bruges før fx *men, thi, derfor, ikke desto mindre, samt, og, tværtimod*. Jf. også nedenfor om Høysgaards regler for semikolon.

Niels von Hauen oplyser gennemført om danske betegnelser på de enkelte tegn, fx *streg* for *komma*, *mellem-streg* eller *binde-streg* for *hyphen* og *bag-tød-del* for *apostrof*.

Jens Høysgaard 1747

Den tidligste rigtig udførlige behandling af interpunktionstegnene står Jens Høysgaard (se også bd. 1, s. 44, 282-286) for i sin *Accentuered og Raisonnered Grammatica* (1747/1920, s. 442-464). Her behandler han i kapitlet om “Stilens Interpunctering” dels de fire “Hoved-Distinctioner”, *komma, semikolon, kolon* og *punktum*, indgående, dels de tre “Vice-Distinctioner”, *spørgsmålstegn, udråbstegn* og *parentes*, mere summarisk – og med det indledende forbehold at “de Lærde endnu ikke [er] enige med hverandre, ja ikke engang nogen áf dem med sig selv” om “hvor ethvert af disse Tegn helst bør bruges” (s. 442).

Inden behandlingen af de enkelte tegn har Høysgaard et længere afsnit (s. 442-449) hvor han diskuterer forskellige generelle og grundlæggende problemer i forbindelse med interpunktion, herunder hvordan en *grammatisk periode* skal defineres. Han erkender at der næppe kan opstilles en fuldt dækkende definition, men fremlægger dog en forklaring som han anser for rimeligt dækkende, og som (meget) groft sagt kan sammenfattes i den periodedefinition der i faktabok-

TEGNSÆTNINGSREGLER I 1600- OG 1700-TALLET

Den kronologiske liste nedenfor omfatter de bøger med tegnsætningsvejledninger fra før 1800 som jeg har kendskab til. Udførligere oplysninger om senere udgaver mv. fremgår af litteraturlisten i bd. 2.

- Niels Heldvad 1624: *En Ny oc Skøn Formular Bog*, s. A ij verso – A iij recto. Gengivet i faksimile i selve kapitlet.
- Erik Pontoppidan 1668: *Grammatica Danica*, s. 68-72.
- Peder Syv 1685: *Den Danske Sprog-Kunst*, s. 167, 233.
- Peder Schulz 1724: *Danskens Skriverigtighed*, s. 99-111.
- Gengivet her på hjemmesiden. ¶ 47
- Niels von Hauen 1741: *Et lidet orthographisk Lexicon Eller Ord-Bog*, s. 6-8.
- Peder v. Hauen 1744: *Anfangs-Gründe der Dänischen Sprache*, s. 41-55.
- Jens Høysgaard 1747: *Accentuered og Raisonnered Grammatica*, s. 442-464.
- Mathias Borup 1778: *Regel-mæssig Underviisning til en rigtig Skrive-Maade*, s. 3-13.
- N. Prahl & H. Holck 1779: *Haand-Bog til Danskens Retskrivning*, s. 80-84.
- Abraham Møller 1781: *Første Forsøg til en almindelig nyttig Dansk Orthographie*, s. 48-51.
- Jacob Baden 1792: *Forelæsninger over det Danske Sprog*, 2. udg., s. 342-362.
- Johan Werfel 1794: *Veiledning til at lære det danske Sprog*, s. 71-77.
- M.F.G. Bøgh 1795: *Udtag af den danske Sproglære til Brug ved Underviisning*. 2. opl., 1800, s. 53-55.
- [C.F.] Dichman 1799: *Regler for Retskrivningen*, s. 104-173.

sen “Inventar og funktion i nutidsdansk” ¶ 45 er anført i afsnittet “*Store sætningstegn* <.>, <?>, <!>, <:>”: ‘en eller flere helsætninger med indgående ledsætninger der tilsammen fungerer som en selvstændig ytring eller meningshelhed’

Punktum, semikolon og kolon

De fire hovedskilletegn (i det ovenstående også omtalt som de *primære sætningstegn*) placerer Høysgaard ligesom sine forgængere i et hierarki hvor punktum bruges som skilletegn mellem perioder, mens de tre andre tegn bruges som skilletegn mellem ord og sætninger inden for en periode, således at de mindste dele skilles fra hinanden ved komma, de større ved semikolon og de største ved kolon – når ellers de tre tegn forekommer i samme periode. Herudover giver Høysgaard en række udførlige og detaljerede og nuancerede regler og anvisninger for brugen af de enkelte tegn som jeg ikke kommer nærmere ind på her.

Om *punktum* anføres den hovedregel at det bruges til at afslutte en periode. Og afhængigt af graden af sammenhæng med den følgende periode taler Høysgaard yderligere om henholdsvis *stort punktum* og *lille punktum*. Om det store punktum nævner han at det ofte følges af et linjeskift og nyt afsnit, og han får på den måde diskret anbragt *afsnitstegnet* allerøverst i tegnhierarkiet. Og om det *lille punktum*, der ikke fordrer noget linjeskift, nævner han at det ofte “forandres” til kolon, “ja vel undertiden til Semicolon i korte meninger” (s. 459).

Semikolon kan bl.a. anvendes foran sætninger indledt med årsagskonjunktionen *thi*, fx “Og Herren velsignede Job dêrefter mere, end tilfôrn; thi han havde 14000 fåar” (s. 454; se nærmere om Høysgaards accenter i bd. 1, s. 284 ff.), og foran den modsættende konjunktion *men*. Hertil kommer også hvad man kunne kalde ’sammenfatningssemikolon’ (min betegnelse) mellem forsætning (*antecedens*) og eftersætning (*konsekvens*) når forsætningen i forvejen indeholder et eller flere kommaer, og når hverken for- eller eftersætningen indeholder semikolon, fx

Endskjøndt det er sandt, at gode videnskaber ere bædre end rigdom; saa dog, naar de misbrugges, ere de ligesaa skadelige for sin ejermand, som penge for den gerrige”.

(J. Høysgaard 1747/1920, s. 455)

Indeholder for- eller eftersætningen derimod i forvejen semikolon, er dette tegn ikke tilstrækkeligt som skel mellem de to sætninger, og skellet markeres da i stedet af kolon.

Kolon kan altså bruges som ’sammenfatningstegn’ i perioder hvis for- eller eftersætning i forvejen indeholder semikolon, fx

Vilde Gud, saasart der faldt nogen sværigheid for, strax komme og løse knuderne; vilde han, saa ofte hans Kirke blev antasted, strax føre sig i harnisk for at redde den; og vilde han staae til rede og aabenbare sin arm, naar man næppe havde raabt paa ham: ah! saa skulde ingen snuble i betragtning óver hans húshólding, eller forvirres i at efterforske hans u-spórlige veje. Men vi bør ikke kige ind &c.

(J. Høysgaard 1747/1920, s. 456-457)

Også kolons fremadviseende funktion er nævnt hos Høysgaard. Det gælder dels kolon efter eksempelintruderende udtryk som fx *saasom, for eksempel, saaledes, dette bevises saaledes*, dels kolon som introduktion til citater fra andre eller en selv, fx

Da slóg Paulus til lýd med haanden og sagde: I mænd, Kjære Brødre.

(J. Høysgaard 1747/1920, s. 457)

Man kan her bemærke at kolon stadig er alene om at være citatmarkør, og at der altså endnu ikke også bruges anførselstegn. Der lader i det hele taget ikke til at være brugt anførselstegn i Høysgaards 1747-grammatik. Se nærmere om anførselstegn nedenfor i afsnittet “Ove Malling 1777”.

Komma

Kommaet behandles af Høysgaard i et godt tre sider langt afsnit (s. 449 ff.), der af Erik Hansen er karakteriseret som “den første grammatiske fremstilling af det grammatiske komma” (1993, s. 17). Høysgaard giver da også den hovedregel at komma bruges “til at *distingvere* alle *Propositioner* fra hinanden, som findes i en *Periodo*” (s. 450), dvs. ’til at adskille alle sætninger i en periode fra hinanden’, altså samme hovedregel som gælder for *grammatisk kommaterering* (*traditionel kommaterering, kommaterering med startkomma*) i de officielle retskrivningsvejledninger fra 1918 og frem. Til illustration henviser Høysgaard til sin egen sprogbrug i grammatikken, bl.a. til det første af de to følgende eksempler (det andet er valgt af mig):

Dersom nù Réglen saa vîdt stâaer fâst, saa fâlder deres mening, som vil have, at der i skrivningen skal gjøres forskjêl paa alle ôrd, som vèl hâr ù-lige mening og bemærkelse, **men** kan agtes for èt og det samme ôrd i henséende til ùdtâlen.

(J. Høysgaard 1747/1920, s. 371)

Nogle, endog af dem, som ere oprigtige, stiller sig ofte énfoldige **án**, **for** at blive des bædre troede og des mindre forhadte.

(J. Høysgaard 1747/1920, s. 453)

I det første eksempel kan man bemærke kommaet foran *men*, der i dette tilfælde ikke følges af en fuldstændig sætning (subjektet mangler). Når der er sat komma, kan det enten skyldes at Høysgaard faktisk følger den senere faste regel om at sætte komma foran *men*, som han i øvrigt ikke har nævnt. Eller det kan skyldes at han – ligeledes uden udtrykkeligt at nævne det – også opererer med ufuldstændige ledsætninger som kommafremkaldende sætninger. Det tyder også

kommaet foran “den infinitiviske sætning” med *for at* på i citatet fra s. 453 (se også nedenfor under Jacob Baden).

Af regler for kommaterering under sætningsniveauet anfører Høysgaard bl.a. reglen om komma ved udeladt *og* eller *men*, altså om *opremsningskomma*: “En flittig, skikkelig og gudfrygtig discipel elskes af sin Lærer” og “jeg skriver al-ene, ikke allene” (s. 452), ligesom også reglen om komma før eller efter tiltaleord (“imellem en *Vocativus* og andre ord”) er formuleret, fx “Du skal gaae i skole, mit lille barn” (s. 453).

Høysgaards kommakapitel – og hans 1747-grammatik og øvrige grammatiske arbejder som helhed – adskiller sig i øvrigt fra bl.a. Schulz’ vejledning ved ligesom Niels von Hauens fra 1741 (og Holbergs fra 1726 samt *Forordning* 1739) at have forladt det iøjnespringende skråstregskomma i frakturskriften og erstattet det med det kortere, sænkede kommategn. Fra i hvert fald dette tidspunkt må skråstregen anses for at have udspillet sin rolle som kommategn i dansk, og tegnet </> er blevet ledigt til den brug som især alternativtegn som vi kender i dag.

Ove Mallings 1777

Ove Mallings normsættende bog fra 1777, *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, er hverken en grammatik eller en retskrivningsvejledning, men en læsebog beregnet for latinskolens danskundervisning. Derudover var den af skolemyndighederne anbefalet som mønster for retskrivningen og var således i en vis forstand den første officielle danske retskrivningsordbog (se nærmere kap. 17.5, afsnittet “Officiel retskrivning”, i bd. 4). Det er derfor den jeg har lagt til grund for beskrivelsen af den officielle 1775-norm (inkl. normens kommaregler) i min afhandling fra 2010 om den officielle danske retskrivning, og den må også anses for at være mønstergyldig hvad tegnsætningen angår.

SKILLETEGN HOS OVE MALLING 1777

komma	punktum	semikolon	kolon	anførselstegn	udråbstegn	spørgsmålstegn	tankestreg	skråstreg
12.919	ca. 5.000	1.157	1.072	ca. 260 par	66	25	15	1

Skemaet giver et billede af hvilke tegn der er brugt i *Ove Mallings Store og gode Handlinger, 1777*, og hvor hyppigt de enkelte tegn er brugt. Opgørelsen er udarbejdet på grundlag af søgninger i den digitale version af Erik Hansens udgave fra 1992, som jeg har haft adgang til. I tallet i rubrikken *punktum* indgår kun punktummer i selve fortællingerne, idet der er set bort fra de mange forkortespunktummer (i alt ca. 1.400) Malling har brugt i sine kildehenvisninger efter de enkelte fortællinger. *Orddelingsstreger* og *bindestreger* er ikke optalt. Om *spørgsmålstegnet* kan det nævnes at det forekommer såvel efter direkte spørgsmål som efter indirekte spørgsmål (med en svag overvægt til de førstnævnte), og at direkte spørgsmål ser ud til generelt at afsluttes med spørgsmålstegn. 1-tallet i rubrikken *skråstreg* repræsenterer en brøkstreg i talangivelsen $1\frac{1}{2}$ (1777/1992, s. 387).

Komma

Jeg har andetsteds (2010, s. 293) beskrevet Mallings kommatering og har dér karakteriseret den som en upedantisk variant af grammatisk komma. Som hovedregel sætter han da også komma (der har samme korte, sænkede form som hos von Hauen og Høysgaard), både før og efter ledsætninger, men han har en del undtagelser eller inkonsekvenser og sætter fx også hyppigt “pluskommaer” ved infinitivkonstruktioner, fx “Anledningen til det sidste har været, at give Fortællingerne (...) desmeere Forskiellighed i Sproget” (1777/1992, s. 23), og mellem sideordnede verbaler med fælles subjekt. Omvendt udelader han undertiden komma, specielt foran kortere ledsætninger eller ledsætninger der begynder tæt på andre kommaer eller tegn, fx

Kilderne, hvor jeg har mine Handlinger fra, har jeg neden under ved enhver angivet, og det har jeg troet, at jeg burde gjøre: deels for at bevise, at jeg har havt Grund til **det jeg** har skrevet: deels **ogsaa for at** enhver, som har Lyst til at undersøge Tingene nærmere, kan **vide hvor** han kan søge.

(O. Malling 1777/1992, s. 24)

Men det er mindre uregelmæssigheder, og de er kun afvigelser hvis de ses i forhold til den fastere og mere detaljerede norm der senere blev formuleret i den officielle retskrivning fra 1918 og frem – de udeladte kommaer er i øvrigt kommaer der hyppigt (og bevidst?) også udelades i dag af skribenter som i øvrigt er gode og sikre brugere af det grammatiske komma. Sammenlignet med samtidens mindre standardfikserede norm må Mallings kommatering siges at holde niveau. Og samme vurdering må gælde hans tegnsætning som helhed, som jeg her, ud over bemærkningerne i figurteksten ovenfor, kun vil knytte enkelte kommentarer til.

Anførselstegn og tankestreg

Af nyt i forhold til den tegnsætning der beskrives af Høysgaard i 1747, kan nævnes Mallings brug af *anførselstegn* og *tankestreg*.

Anførselstegn, som jeg ikke har fundet omtalt i nogen af de tidligere tegnsætningsbeskrivelser, bruges hos Malling først og fremmest til indramning af replikker. Det er øjensynlig ikke længere tilstrækkeligt med et indledende kolon til at markere hvor en replik

eller et citat starter, men det angives nu også hvor replikken eller citatet slutter. Samtidig er replikker i anførelstegn der strækker sig over flere linjer, markeret med anførelstegn i starten af hver citatlinje.

Der er som anført i skemaet i det foregående, 260 par anførelstegn i Mallings tekst. Af dem står ca. 75 efter kolon som indledere af en replik. Replikken er i ca. to tredjedele af tilfældene formuleret som direkte tale, der som regel er yderligere tydeliggjort af et indskudt inkvit, fx “[han sluttede] sin Tale saaledes: “Jeg erindrer mig” **sagde han**, “det Løfte, jeg gjorde (..)”” (s. 161). I den resterende del af tilfældene er replikken efter kolonet gengivet i indirekte tale indledt med *at*, fx:

Absalon (..) svarede: “at alle de gode Raad (..) vilde han heller (..)”.

(O. Malling 1777/1992, s. 97)

Replikker i direkte tale er næsten gennemført sat i anførelstegn. Også en del af de replikker der er formuleret som indirekte tale, er (som i eksemplet ovenfor) indrammet af anførelstegn, men der er også en del der er anført uden anden replikmarkering end inkvittet *sagde han* og lign.

Tankestreg, som jeg heller ikke er stødt på hos nogen af de tidligere tegnsætningsteoretikere, bruges i relativt få tilfælde (i alt 15). Den fungerer dér dels som en art stort punktum svarende til et nyt afsnit eller underafsnit (jf. RO 2012, § 55.1), dels til at markere skift mellem to replikker med hver sin afsender:

(..) paa det ham [dvs. Holger Rosenkrands] ei skulde fattes Ævne til at giøre vel, indskrænkede han sine egne Nødvendigheder. – Saaledes levede en Mand, som Dannemark med Rette regner blant sine værdigste Børn.

(O. Malling 1777/1992, s. 46; flere eksempler s. 43, 52, 56)

[Andreas Martini:] “Allerdurchlautigste! Stormægtigste – ” “Mester Andreas!” brød den gudfrygtige Konge ham ind i Talen “hvorledes begynder I (..)”.

(O. Malling 1777/1992, s. 43; flere eksempler s. 153, 274, 278)

Jacob Baden 1792

Jacob Baden beskæftiger sig ikke med tegnsætningen i 1. udgave af sin grammatik (1785), men har fra og med 2. udg., 1792, et 20-siders tillæg om “Talens Adskillelse og Adskillellestegn” (s. 343-362), hvor han giver regler for *punktum*, *kolon*, *semikolon*, *komma*, *parentes*, *udråbstegn* og *spørgsmålstegn*, og – som den vistnok første – for “den saaledes urettelig kaldte *Tankestreg*” (1792, s. 344).

Den tidligere omtalte hierarkiske ordning af tegnene *punktum*, *kolon*, *semikolon* og *komma* fastholdes i Badens tegnsætningsregler, og der sættes således *kolon* bl.a. mellem “Forsatsen og Eftersatsen i en sammensat Periode”, specielt når forsætningen er lang og evt. opdelt med semikolon. Herudover kan kolon bl.a. også bruges som opremsningstegn mellem sideordnede (kortere) sætninger og sætningsdele, ligesom også funktionen som fremadvisende replik- eller eksempelannoncør “naar noget anføres efter”, nævnes (s. 350). Både kolon og semikolon behandles indgående og med mange eksempler, herunder i en afsluttende anmærkning der forsøger at udrede forskellen på brugen af de to tegn, men som ikke desto mindre indledes med følgende lidt opgivende konstatering:

Kolon og Semikolon ere hinanden saa nær forvandede, at det ofte synes at beroe paa enhvers Gotbefindende, hvilket man vil vælge”.

(J. Baden 1792, s. 353)

Den *kommatering* Baden benytter i de forskellige udgaver af sin grammatik, er en grammatisk kommatering med kommaer før og efter ledsætninger og derudover med “pluskommaer” foran infinitivkonstruktioner og mellem andre ikke-sætningsformede led. Den kommatering han giver udførlige regler for fra og med 1792 (s. 355-359), er derimod en noget mere kommaknap version der snarere må karakteriseres som en art pausekommatering. Se nærmere i H. Galberg Jacobsen 2010, s. 310 f.

Tankestregen er som nævnt ovenfor allerede brugt i beskedent omfang af Ove Malling i 1777. Hvad han kaldte tegnet – hvis han ellers talte eller skrev om det – ved jeg ikke. Ordet *tankestreg* er if. *ODS* indlånt ca. 1800 fra nedertysk *gedankenstrich*. Den første forekomst af ordet i dansk som jeg kender, står i Badens 1792-grammatik, hvor han introducerer tegnet med adskillige hårde ord, bl.a. disse: “Intet Skieltegn er saaledes misbrugt som dette” (s. 360). Han kan dog acceptere tegnet (og bruger det også selv) “naar det bruges med Maade”. Han anfører bl.a. at det kan bruges til at tilkendegive “et Spring i Tankerne”, en korrektion eller “noget Fraperende og Uventet” – og nævner også

funktionen som et mere iøjnefaldende parentestegn end det sædvanlige (s. 360 f.).

Ikke alle har samme reserverede holdning til det nye tegn. Johan Werfel nævner og beskriver i sin *Veiledning til at lære det danske Sprog* (1794/1795) tankestregen helt på linje med de øvrige tegn med den særlige opgave at fungere som markør af noget uventet (“Han kunde fegte, ride og – strikke”, s. 76) og som et parentestegn omkring en indskudt sætning. Det samme er tilfældet med Dichmann (1799) og S.N.J. Bloch (1805, 1808/1817). Bloch har dog en svagt distancerende indledning til sin beskrivelse af tegnet:

Til at betegne en Pause eller Standsning i Tankerne har man i nyere Tider fundet paa at betjene sig af en Tverstræg (–), som deraf kaldes *Tankestregen*. Denne kan altsaa bruges i følgende Tilfælde: (..).”

(S.N.J. Bloch 1805, s. 72)

Samme ordlyd har S.N.J. Bloch 1817, s. 318 f., der dog har ændret slutningen til: “Denne kan nemlig *med Fordeel* bruges i følgende tilfælde: (..).” (min fremhævelse). – Tankestregen har siden da indgået som en selvfølgelig del af interpunktionstegnenes standardinventar.